BG Pulse Journal USA
ISSN:1947-2536 http://www.bgpulseusa.com/index.php/bg

BUYUK IPAK YO'LI: TARIXIY-MADANIY VA SAVDO ALOQALARI RIVOJIDA TUTGAN O'RNI

Asenova Jazira

Toshkent gumanitar fanlar universiteti

Katta o‘qituvchisi Ataxanova Lobar

Tarix yo‘nalishi 1-kurs talabasi.

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.24134448

Annotatsiya: Mazkur maqolada Buyuk Ipak yo'lining tarixiy shakllanish jarayoni, uning Sharq va G'arb xalqlari o'rtasidagi savdo hamda madaniy aloqalarni rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, ipak yo'li orqali moddiy va ma'naviy boyliklarning tarqalishi, shaharlar taraqqiyoti va xalqlararo integratsiya jarayonlariga ta'siri ilmiy jihatdan yoritilgan.

Mavzu bo'yicha olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Buyuk Ipak yo'li, savdo aloqalari, madaniy almashinuv, karvon yo'llari, Sharq va G'arb, sivilizatsiyalararo muloqot, tarixiy-madaniy meros.

Абстрактный: В статье анализируется исторический процесс формирования Великого шёлкового пути, его роль в развитии торговых и культурных связей между народами Востока и Запада. Также научно освещены вопросы распространения материальных и духовных ценностей через Шёлковый путь, его влияние на развитие городов и процессы межнациональной интеграции.

Ключевые слова: Великий шёлковый путь, торговые связи, культурный обмен, караванные пути, Восток и Запад, межцивилизационный диалог.

Annotation: This article analyzes the historical process of the formation of the Great Silk Road and its role in developing trade and cultural ties between the peoples of the East and West. It also scientifically examines the spread of material and spiritual values through the Silk Road, its influence on urban development, and intercultural integration processes.

Key word: Great Silk Road, trade relations, cultural exchange, caravan routes, East and West, intercivilizational dialogue.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi tarixiy merosni chuqur o'rganish va uni jahon hamjamiyatiga to'g'ri targ'ib etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Ayniqsa, mamlakatimiz hududidan o'tgan Buyuk Ipak yo'lining tarixiy-madaniy ahamiyatini ilmiy asosda tadqiq etish, uning zamonaviy xalqaro aloqalar rivojidagi o'rnini yoritish dolzarb ilmiy-nazariy vazifalardan biri hisoblanadi.

Buyuk Ipak yo'li — miloddan avvalgi II asrdan milodiy XV asrgacha Sharq va G'arb mamlakatlarini birinchi bo'lib o'zaro bog'lagan qit'alararo karvon yo'llari tizimidir. Qiziqarli jihati shundaki, "Ipak yo'li" atamasi qadim zamonlarda umuman qo'llanilmagan — bu tushuncha ilmiy muomalaga faqat 1877-yilda nemis geograf va geolog olimi Karl Rixtgofen tomonidan uning "Xitoy" nomli yirik ilmiy asarida kiritilgan. Olim Yevroosiyo materigining turli qismlarini bog'lovchi savdo yo'llari tizimini birinchi marta "Ipak yo'li" deb atagan, so'ngra bu atama fanda "Buyuk Ipak yo'li" shaklida mustahkam o'rin egallagan. Ushbu yo'lning tarixiy, geografik va madaniy jihatlarini ilmiy o'rganish jarayoni XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jadallashgan bo'lib, bunga G'arbiy Yevropa, Rossiya va Yaponiya olimlari salmoqli hissa qo'shishgan. Xususan, Yaponiyada maxsus "Buyuk ipak yo'li ensiklopediyasi" nashr etilgan bo'lsa, YUNESKO tashabbusi bilan Samarqand shahrida Markaziy Osiyo tadqiqotlari xalqaro instituti tashkil etilgan. 1990-1996-yillar mobaynida Samarqand (1990-yil oktabr) va Buxoroda (1996-yil fevral) o'tkazilgan xalqaro ilmiy konferensiyalar, shuningdek 30 dan ortiq boshqa anjumanlar Ipak yo'li mavzusini yanada chuqur o'rganishga xizmat qilgan. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, 1995-yil 2-iyunda Islom Karimovning Buyuk Ipak yo'lini qayta tiklash va xalqaro sayyohlikni rivojlantirish to'g'risidagi farmoni e'lon qilinishi bilan bu yo'nalishdagi ilmiy va amaliy ishlar yangi bosqichga ko'tarilgan.

Buyuk Ipak yo'li nafaqat savdo yo'li, balki Sharq va G'arb sivilizatsiyalari o'rtasidagi madaniy, diniy, ilmiy va texnologik almashinuv maydoni sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo'l orqali nafaqat ipak, balki g'oyalar, dinlar (buddizm, moniylik, nasroniylik, islom), yozuv tizimlari, san'at uslublari va ilmiy bilimlar ham xalqdan xalqqa tarqalgan.

Xorazm, Buxoro va Samarqand kabi shaharlar aynan shu yo'l tufayli o'z davrining yirik savdo, hunarmandchilik va ilm-fan markazlariga aylangan.

Ipak yo'li mavzusi xorijlik va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan keng o'rganilgan. Jumladan, taniqli rus sharqshunosi V.V. Bartold O'rta Osiyo xalqlarining tarixiy-madaniy taraqqiyotiga bag'ishlangan asarlarida ushbu hududning Sharq-G'arb savdo aloqalaridagi o'rnini ilmiy asoslab bergan. O'zbekistonlik akademik E.V. Rtveladze o'zining ko'plab arxeologik-tarixiy tadqiqotlarida (jumladan, 2019-yilda nashr etilgan monografiyasida) O'rta Osiyodagi qadimiy savdo yo'llari, shaharsozlik madaniyati va topilmalarni chuqur tahlil qilgan. Amerikalik tarixchi Valerie Hansen "The Silk Road: A New History" (2012-yil) asarida arxeologik hujjatlar asosida Ipak yo'lining haqiqiy mohiyatini — bu yagona yo'l emas, balki turli savdo tarmoqlarining majmuasi ekanligini — ilmiy asoslab bergan. Britaniyalik tarixchi Peter Frankopan esa "The Silk Roads: A New History of the World" (2015-yil) asarida jahon tarixini Sharq-G'arb aloqalari nuqtai nazaridan qayta talqin qilib, Ipak yo'lining zamonaviy geosiyosatdagi ahamiyatini ham ko'rsatib bergan.

Yuqoridagi tadqiqotlar Ipak yo'lining nafaqat savdo, balki madaniyatlararo muloqot, sivilizatsiyalar sintezi va xalqaro integratsiya jarayonlaridagi rolini har tomonlama yoritishga xizmat qilgan bo'lib, mazkur maqola ham shu yo'nalishdagi tadqiqotlarni davom ettirishga qaratilgan.

Mazkur tadqiqotda Buyuk Ipak yo'lining tarixiy-madaniy va savdo aloqalari rivojidagi o'rnini yoritishda qiyosiy-tarixiy metod va arxiv hujjatlari tahlili metodi qo'llanildi. Qiyosiy-tarixiy metod yordamida turli davrlarga oid manbalar — xitoy elchisi Chжan Sянning safarnomalari, arab sayyohlarining yozma manbalari hamda yevropalik olimlarning XIX-XX asr tadqiqotlari — o'zaro

solishtirilib, Ipak yo'lining turli hududlarda va davrlarda qanday rivojlanganini kuzatish imkoni yaratildi. Arxiv hujjatlari tahlili orqali esa savdo bitimlari, bojxona hujjatlari va elchilik yozishmalari o'rganilib, karvon yo'llarining amaliy faoliyat yuritish tartibi hamda savdogarlarning huquqiy maqomi yoritildi.

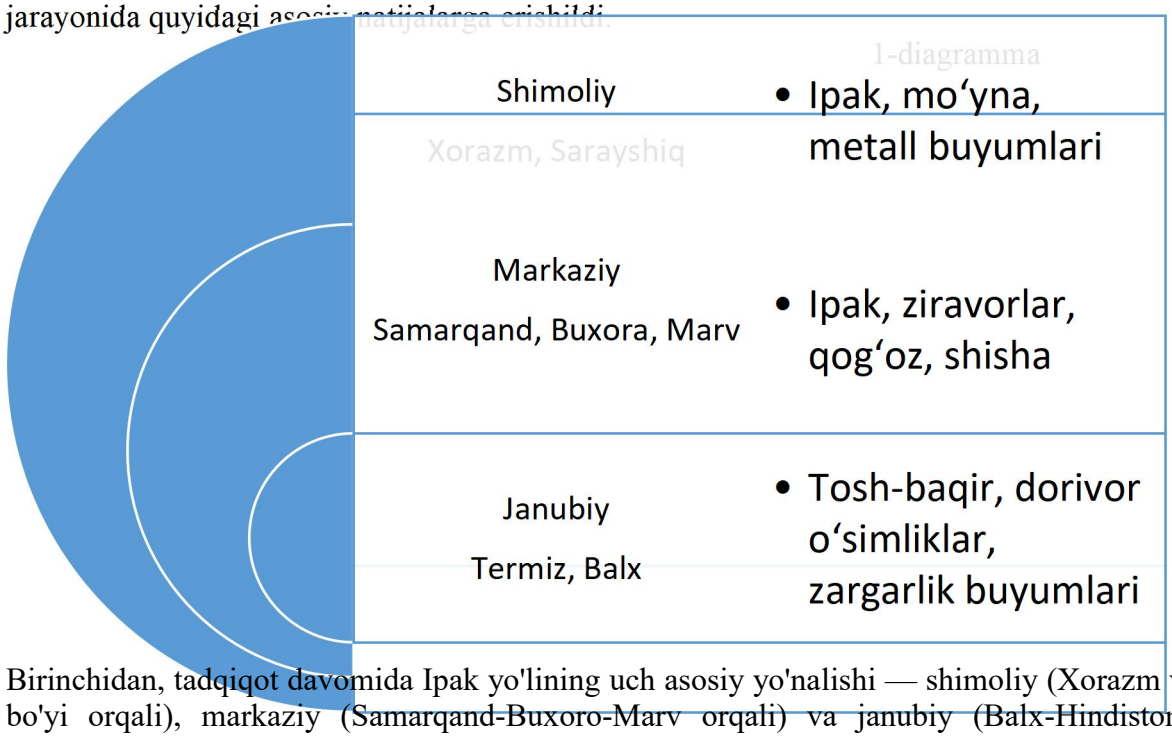
Buyuk Ipak yo'li mavzusi jahon tarixshunosligida XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab faol o'rganib kelinmoqda. 1877-yilda nemis olimi Karl Rixtgofen fanga "Ipak yo'li" atamasini kiritgan bo'lib, so'ngra bu mavzu G'arbiy Yevropa, Rossiya va Yaponiya olimlarining diqqat markazida bo'lgan.

Rus sharqshunosligi maktabining yirik vakili V.V. Bartold O'rta Osiyoning Sharq-G'arb savdo aloqalaridagi o'rnini chuqur tahlil qilgan. O'zbekistonlik akademik E.V. Rtveladze o'zining arxeologik-numizmatik tadqiqotlarida (jumladan, 2019-yildagi Kushon podsholigiga bag'ishlangan monografiyasida) qadimiy savdo yo'llari va shaharsozlik madaniyatini o'rgangan. Amerikalik tarixchi Valerie Hansen "The Silk Road: A New History" (2012-yil) asarida Ipak yo'lining yagona yo'l emas, balki turli mahalliy savdo tarmoqlarining o'zaro bog'lanishidan iborat murakkab tizim ekanligini isbotlagan. Britaniyalik tarixchi Peter Frankopan esa "The Silk Roads" (2015-yil) va "The New Silk Roads" (2018-yil) asarlarida bu yo'lning qadimgi davrdan zamonaviy geosiyosatgacha bo'lgan ahamiyatini yoritgan.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston tarixchilari ham mavzuni milliy tarixshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etmoqda — bunga 1990-yil Samarqand va 1996-yil Buxoroda o'tkazilgan xalqaro konferensiyalar hamda 1995-yildagi davlat qarori asosida boshlangan ilmiy-amaliy loyihalar misol bo'ladi. Shunga qaramasdan, Ipak yo'lining O'zbekiston hududidagi mahalliy shahar-davlatlar taraqqiyotiga ta'siri masalasi hali qo'shimcha tadqiqotni talab qiladi bu maqolaning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Buyuk Ipak yo'lining tarixiy-madaniy va savdo aloqalari rivojidagi o'rnini o'rganish jarayonida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1-diagramma

Birinchidan, tadqiqot davomida Ipak yo'lining uch asosiy yo'nalishi — shimoliy (Xorazm va Volga bo'yi orqali), markaziy (Samarqand-Buxoro-Marv orqali) va janubiy (Balx-Hindiston orqali) tarmoqlari aniqlandi. Har bir yo'nalish o'ziga xos savdo mahsulotlari va madaniy ta'sir doirasiga ega bo'lgan.

Ikkinchidan, tahlil natijasida Samarqand va Buxoro shaharlarining nafaqat savdo, balki ilm-fan va madaniyat markazlari sifatidagi o'rni yanada yaqqol namoyon bo'ldi — bu yerda turli millat va din vakillari (sug'diylar, forslar, arablar, xitoyliklar) birgalikda yashab, o'zaro madaniy almashinuvni amalga oshirganlar.

Uchinchidan, arxiv hujjatlari va sayohatnomalar tahlili shuni ko'rsatdiki, Ipak yo'li orqali nafaqat moddiy boyliklar, balki diniy ta'limotlar (buddizm, moniylik, nasroniylik keyinchalik islom), yozuv tizimlari va ilm-fan yutuqlari (qog'oz ishlab chiqarish texnologiyasi, astronomiya bilimlari) ham tarqalgan.

To'rtinchidan, qiyosiy tahlil shuni tasdiqladiki, Ipak yo'lining gullab-yashnashi mahalliy hukmdorlarning savdogarlarga yaratib bergan xavfsizlik va huquqiy kafolatlariga bevosita bog'liq bo'lgan — bu esa O'rta Osiyo davlatchiligining rivojlanish darajasini ham ko'rsatib beradi.

O'tkazilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Buyuk Ipak yo'li miloddan avvalgi II asrdan milodiy XV asrgacha faoliyat yuritgan bo'lib, u nafaqat savdo, balki Sharq va G'arb sivilizatsiyalari o'rtasidagi madaniy, diniy va ilmiy almashinuvning asosiy vositasi bo'lgan.
2. Samarqand, Buxoro, Xorazm va Termiz kabi shaharlar Ipak yo'li tufayli yirik savdo, hunarmandchilik va ilm-fan markazlariga aylangan, bu esa O'rta Osiyo davlatchiligi va shaharsozlik madaniyatining yuksalishiga xizmat qilgan.
3. Ipak yo'li orqali moddiy boyliklar bilan bir qatorda diniy ta'limotlar, yozuv tizimlari va ilmiy-texnologik yutuqlar ham xalqdan xalqqa tarqalgan, bu esa mintaqaning jahon sivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan hissasini ko'rsatadi.
4. Qiyosiy-tarixiy va arxiv tahlili metodlari orqali o'tkazilgan tadqiqot Ipak yo'lining gullab-yashnashi mahalliy hukmdorlarning savdogarlarga yaratib bergan xavfsizlik va huquqiy sharoitlarga bevosita bog'liq bo'lganini tasdiqladi.
5. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda Ipak yo'li merosini qayta tiklash va ilmiy tadqiq etishga alohida e'tibor qaratilmoqda, biroq mahalliy shahar-davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga oid masalalar hali ham chuqurroq tadqiqotni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. — Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1927. — 256 с.
2. Richthofen F. von. China: Ergebnisse eigener Reisen und darauf gegründeter Studien. — Berlin, 1877.
3. Hansen V. The Silk Road: A New History. — New York: Oxford University Press, 2012. — 320 p.
4. Frankopan P. The Silk Roads: A New History of the World. — London: Bloomsbury Publishing, 2015. — 636 p.
5. Frankopan P. The New Silk Roads: The Present and Future of the World. — London: Bloomsbury Publishing, 2018. — 285 p.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Buyuk Ipak yo'lini qayta tiklashda O'zbekistonning ishtirokini avj oldirish va respublikada xalqaro sayyohlikni rivojlantirish borasidagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni. — 1995-yil 2-iyun.